

ÖSSZEGZÉS ÉS BETAKARÍTÁS

Földes Anna: Megismételhetetlen találkozások

Új Világ Kiadó

Földes Anna: Örkeny a színpadon

Új Palatinus

Földes Annának majdnem egyszerre megjelent két könyve egy szépívű pályára összefoglalása. A Megismételhetetlen találkozások interjúkötet, beszélgetések gyűjteménye csupa olyan emberrel, akikkel Földes Annának szerencséje volt, de ez vonatkozik ránk, könyve olvasóira is, mert a XX. század második felének meghatározó személyiségeit faggatta fontos dolgokról, és mint az interjúkból kiderül, legtöbbször barátságot is kötött. Ezek a beszélgetések ma már – műfaji és módszertani szempontból – „öskövületek”: tudniillik írójuk tisztában van a megkérdezett művész életével, addigi pályájával, „felkészült” belőle, s nem ad hoc kérdéseket tesz fel, hanem tudja, hogy mit akar, és azzal is tisztában van, honnan hová tart a szóban forgó életmű. Nem bizalmaskodik, nem az intim részleteket akarja kipiszkálni partneréből, mindig visszafogott és elegáns, amivel eléri, hogy sem neki, sem alanyának, de az olvasónak sem kell kínjában feshengenie. Amíg ezt a kötetet (nagy élvezettel és kielégült kíváncsisággal) olvassuk, egyre nő bennünk az érzés, hogy éppen ez az attitűd hiányzik (tiszteltet a kivételnek) a mai interjúkból.

A beszélgetések témáját és jellegét persze erőteljesen befolyásolta, hogy melyik sajtóorgánium részére készültek. Földes Anna évtizedekig a Nők Lapja munkatársa volt, ez (is) érthetővé teszi, hogy miért visszatérő, központi téma szinte mindegyikben a nő családon belüli helyzete, társadalmi szerepe, vagy az a mindmáig megválaszolatlan (mert valójában csak egyéneként eldönthető) dilemma, hogy mi a fontosabb, a karrier vagy a család. A válaszok vérmérséklet, meggyőződés, saját tapasztalatok alapján roppant különbözőek, de mindig fontosak és fajsúlyosak – ezt aligha kell különösebben bizonygatni, ha felsorolom, kik a válaszadók: Nemes Nagy Agnes, Illyés Gyula, Szántó Piroska vagy Déry Tibor. Utóbbi például 1970-ben arról beszél, ami ma, majd négy évtizeddel később még mindig probléma: „A nőnek van egy más, fontosabb szerepe is a társadalom életében, mint az, hogy az idejét üzletben, hivatalban fecse-relje. Pedig ezt teszik sokan, akik az elvállalt munkát rosszul, nemszeretemen módra, felelőtlenül és kényszeredetten végzik. A nők akkor értékesek a társadalom szempontjából, ha a saját helyükön szolgál-

ják.” Földes Anna szelíden és tapintatosan vitába száll ezzel a nézettel és el is éri, hogy az író pontosítsa, amit mondott: „Fogja fel úgy, hogy mindaz, amit elmondtam, a lelkiismeretlen munkával szemben kifejezett rosszállással együtt, a férfiakra is vonatkozik.” Idézetem a módszert is szemlélteti: ha a kérdezőnek van saját vilásképe, felfogása a témáról, és a válasz nyomán az igazságosság csorbulni látszik, tisztelettel és tapintattal is elérheti (nem csak agresszivitással és rámenősséggel), hogy a méltányosság elve is érvényesüljön. Kár, hogy olyan kérdésekről, mint például a szingliség, vagy a házasság nélkül vállalt gyerek manapság mind többeket izgató problémája, már nem kérdezheti meg ezeket a nagy formátumú személyiségeket.

A színészinterjú (Makay Margittal, Sulyok Máriával, Ruttkai Évával, Bulla Elmával, Gobbi Hildával, Mezey Máriával, Gábor Miklóssal, Latinovits Zoltánval, Temessy Hédivel, Tolnay Klárával) talán még inkább hézagpótlók. Hiszen az írók műveit leemelhetjük a könyvespolcra, de a színész arcát, hangját, karakterét jó esetben is csak néhány film vagy tévé-esetleg rádiójáték felvétele őrzi (no meg az emlékeink, már akivel kapcsolatban vannak), de éppen a színházi előadások egyszeri és megismételhetetlen pillanatait semmi sem. Azt a léghört, azt a bizonyos színházi illatot, a lámpák leoltása

és a függöny (ha van) fölgördülése közt eltelő másodpercek halk és izgalomról árulkodó zsisibongását semmi sem pótolja, ahogy azt sem, ahogy a néző együtt drukkol a sikerért (saját szórakozásáért) a színesszel, a rendezővel. Földes Anna kötetét talán legékesszólóbban az dicséri, hogy számos esetben képes az olvasóban föléb-reszteni régi előadások egyszer már átélt varázsát, még inkább láttatni azt is, amit talán akkor és ott észre sem vettünk. Jómagam is részese lettem ilyesminek: azon kaptam magam, hogy már néhány olyan előadásra is úgy gondolok, mintha láttam volna, ami életkoromnál fogva lehetetlen, „csak” Földes Anna valamelyik interjújában olvastam róla.

Nem kevésbé fontosak, érdekesek a képzőművészekkel folytatott beszélgetései – különösen, ha olyan izgalmas, sokszínű egyéniségekkel találkozunk, mint Szántó Piroska és férje, Vas István. Ismét egy interjú, amelyben az újságíró tapintata nem akadálya, inkább előfeltétele annak, hogy alanyai kényes kérdéseket is őszintén merjenek és tudjanak is érinteni. „Engem mehökkentett – jelenti ki Földes Anna –, amikor elárulta, hogy ha tudja, hogy ilyen jó festő, nem veszi el feleségül.” Mire Vas István ezt feleli: „Minek is tagadjam. Ez az igazság. Amikor összekerültünk, sejtettem, hogy nagyon tehetséges, de fiatal volt és kialakulatlan. A világ akkor egyébként sem kedvezett sem az én költészetemnek, sem az ő művészi álmainak. Nem volt veszténivalónk. Csak később derült ki, hogy két művész közös élete: minél jobb a kapcsolat, annál nagyobb a szenvedés. Én magam eléggé megedződtem a pályán, lelki páncélom többé-kevésbé megvédett a fájdalmak, sérelmek ellen. De mintha ketten két Nessus-inget viselnénk: a másik ember szenvedése elől nincs menekvés.” És a kóda: „Szegény Pista jobban járt volna egy civil feleséggel, aki eljár a kiadókhöz, gépeli a kéziratait” – mondja Szántó Piroska. És Vas István? „Piroskának könnyebb élete lett volna egy menedzserférj oldalán.” Földes Anna pedig odasúgja nekünk: „A riporternek nem feladata, hogy partnerei vallomásaival vitába szálljon. De ahogy az elhangzott gondolatok összecsengő harmóniáját idézem, Vas István és Szántó Piroska sokat sejtetően elnevetik magukat.”

A Megismételhetetlen találkozások alcíme: „egy nagy nemzedék kortársa voltam” magától értetődően a másik könyv tanulmányainak tárgyára, Örkeny Istvánra is érvényes, akiről Földes Annának Örkeny színház címmel egyszer már, 1985-ben megjelent egy tanulmánykötete, de a nagy nemzedéknek ez a tagja továbbra is izgatta. „Kötetem – szándékom szerint – nem alapvetően filológiai apparátusra alapozott tudományos monográfia, hanem színháztörténeti tényekre és jelen idejű ér-

vekre épülő, mindenkor kritikus véleménynyel alátámasztott, hiteles és olvasható, de legfőképpen használható útikalauz az Örkenyországba utazóknak.”

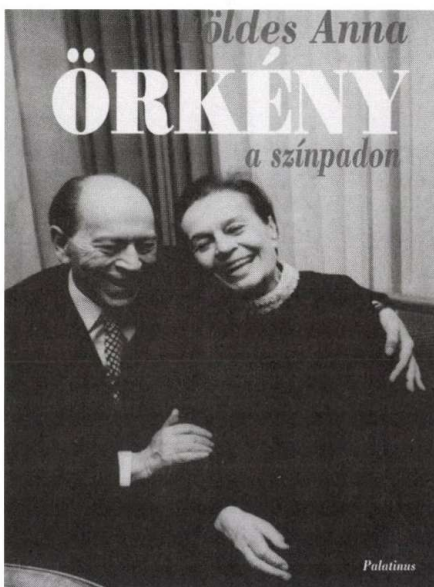
Örkény azonban nem könnyű szerző, nagyon megdolgoztatja azt, aki közel akar férközni életműve titkaihoz. Földes Anna megkísérli a lehetetlent: megpróbál csak az író színpadi megjelenéséről beszélni. Ez a kísérlet sikertelennek bizonyul – szerencsére. Örkény ugyanis nem született drámaíró, színpadi művei szinte kivétel nélkül prózai alkotásaiból születtek. Így aztán Földes Anna is kénytelen e művek elemzésekor visszahátrálni a prózai eredetihez. Ebből bontja ki ezt a jellegzetesen magyar írói karriert, amely maga az abszolút groteszk. Az Örkeny-darabok rendre megkésetten vagy rossz időben kerülnek színpadra, de tulajdonképpen az egész életmű a „rossz időben, rossz helyen” (és persze, az írónak már a pályakezdéstől fogva a groteszk iránti vonzódása) jegyében születik. Mondhatnám úgy is, szinte ez az éltető ereje. A Voronyezs 1944-ben, a krasznahorkai fogolytáborban íródik, és négy évvel később jelenik meg. Földes Anna joggal teszi fel a kérdést: „Hogy alakult volna a drámaíró pályája, ha a Voronyezs a maga idejében színpadot és visszhangot kap – ma már csak találgatni, vagy legfeljebb következtetni lehet.”

A szerző az ötvenes évek kátyúkkal és buktatókkal teli útján is ilyen gondos elemzésekkel kíséri végig Örkenyt. Bemutatja, hogy vagy alkalmazkodni lehetett a viszonyokhoz kisebb-nagyobb öncenzúra árán, vagy hosszú időre levonulni a pályáról, és beérni fordításokkal, gyermekművekkel, esetleg a börtönt vállalni. Találhatunk példát erre is, arra is. Az örkenyi írói attitűd számára egyetlen út maradt járható: a lehető legkisebb megalkuvás vállalásával, de valamiképpen jelen lenni az irodalmi életben, az olvasók, illetve a színházba járók tudatában. Örkeny számára 1956 után a fordítói munka, vagy a klasszikusok átdolgozása – amint erre Földes Anna rámutat – valójában csak nyereséget hoz, hiszen például Laclos Veszedelmes viszonyokjának levéregény szerkezete majd üdvösen visszaköszön a Macskajáték oldalain, hogy a többi példát itt ne is említsük.

Földes Anna becsületére legyen mondva: nem mentegeti Örkeny szerepvállalását, későbbi kokettálását a hatalommal, hanem megpróbálja megérteni és megérteni az ehhez vezető folyamatot. Örkeny valószínűleg nem tartozott a „született mártírok” közé, **Eörsi Istvánnal** szólva ő is „a sült ürücombot részesítené előnyben a mártírkoszorúval szemben”. Ugyanakkor persze árulónak sem szeretne lenni, inkább egy ösvényt keres, ahol legalább az egyik lábát megvetheti, s közben továbbfejlesztheti szakmai tudását. Örkeny valóban írt sematikus műveket (ilyen például

a Házastársak című regénye), de túljutott rajtuk, s újrakezdte írói munkássága építését. Visszatért a kezdetekhez, márpedig a tévedés belátása, a konzekvenciák levonásából adódó korrekció, a zérótól való indulás vállalása többet ér, mint a sértődött hallgatás. Utóbbi magatartás kultiválói közül többen jártak úgy, hogy amikor ütött „a szabadság órája”, üres volt az íróasztalfiók, melyben mellőzött művek garmadájának kellett volna rejtőznie.

Földes Anna úgy látja, Örkeny az ötvenedik születésnapja táján jut túl a krízisen, amit egyebek közt a megúszott börtön helyett reá kimért, 1958-tól 1963-ig tartó előbb teljes, majd később már csak részleges szilencium jelent. Ezt az Örkenyért közbenjáró Pándi Pál segítségével oldják fel, megjelenik a Jeruzsálem hercegnője című novelláskötet, elkészül a Tóték és a Macskajáték, és kiderül, hogy az író a reá mért hallgatás éve alatt is folyamatosan dolgozott. A Jeruzsálem hercegnőjének nem egyszerűen csak sikere van, a régi-új Örkeny reveláció, ismét elfoglalhatja az őt megillető helyet irodalmunkban.

Az 1967-ben bemutatott Tóték pedig valószínű forradalmat indít el a magyar színházi életben. Jókora kritikai visszhang kerekedik körülötte, s ma már sejtethető, hogy 1968 előszele is dagasztotta a produkció vitorláját. Kazimir Károly Tháliájának ez a legjobb előadása, nem csekély mértékben azért, mert az Órnagyot Latinovits Zoltán alakítja benne. Földes Annának túlbecsülhetetlen érdeme, hogy a Tóték, de a Macskajáték, a Vérrokonok és a Kulcskeresők esetében is körbejárja, végigköveti a művek teljes hazai és külföldi visszhangját, elemzi sikerük titkát, felbontja a művek mélyrétegeit, megkeresi a kortárs magyar és világirodalom hasonló alkotásait, és mindennek apropóján fontos drámaelméleti, esztétikai kérdésekkel is farkasszemet néz.

A legnehezebb dió, melynek feltörésével már Földes Anna előtt is sokan próbálkoztak (teljesen vagy részben sikertelenül): a Pisti a vérzivatarban című dráma. Közömbösen senkit sem hagy: akik találkoznak vele, vagy abszolút elutasítással fogadják, vagy világgraszáló remekműként kezelik. Földes Anna is ezzel a darabbal küszködik a legtöbbit, és az író nyilatkozatai, a korábbi elemzések, a kultúrpolitikai reagálás történetének feltárása sem segítenek. E sorok írójának az a véleménye, hogy az író szándékának kutatása sem igazán célravezető, mert mű és szülője között a köldökzsinór már elvágattatott, s utólag (egy személyes élmény alapján állíthatom) maga Örkeny sem tudta, vagy nem szeretne volna meghatározni, mit is akart ezzel a darabbal. Annak idején részt vettem egy Pándi Pál által vezetett kritikai szemináriumon, melynek témája a Pisti, vendége pedig maga az író volt. Akkor még csak a darab írott változata került a nyilvánosság elé, a bemutató körüli hisztériáról nekünk, „ártatlan” egyetemistáknak sejtelmünk sem volt, így nem is arról zajlott a vita. Örkeny szemléletmórást annak ellenére (vagy talán éppen azért?) élvezte vitánkat, mert a jelenlévők mindegyikének megvolt a maga Pisti-értelmezése, és egyik sem hasonlított a másikra. Volt, aki szerint a Pisti a vérzivatarban Az ember tragédiájának parafrízisa, Pisti pedig a magyar történelem Ádámja. Mások merőben másféle párhuzamot kerestek és találtak. Az író rendre egyetértett az épp elhangzott véleménnyel, majd a következővel is, amelyik pedig épp az előző ellenkezőjét állította. Olyan volt ő maga is, mint a darab, amit írt: megragadhatatlan, s amikor valaki azt hiszi, megtalálta hozzá az egyedül üdvözítő kulcsot, a megfejtést, rá kell döbennie, hogy üres a marka, bármelyik kulcs illik a zárba, de egyik sem nyitja. A darabnak épp ez a sajátossága ad végtelen lehetőséget a színeszek és rendezők kezébe. Nincs egyetlen autentikus értelmezés, de bármelyik bármikor azzá válhat. Ahogy Földes Anna is mondja: „Örkeny darabjait nem leporolni kell, hanem érteni és értelmezni.” Tudniillik olyan életműről van szó, amelynek sikerült az, ami más jelentős magyar íróknak még nem: Örkeny belépett a világirodalomba. Ahogy Nádás Péter mondta: „Örkeny a halála másodnapján már élt, és azóta folyamatosan él.” Mégis úgy tűnik, az író utóéletét taglalva Földes Anna egy kissé belevalkult a közelségbe: egyetlen keserű legyintéssel intézi el (mondván: „ki olvassa már őket?”) Déry, Sarkadi, Zelk, Benjámin, Háy Gyula, Sánta Ferenc, Fejes Endre életművét. Holott ki tudja, mikor kap új aktualitást a Rozsdatemető, támad fel a Popfesztivál vagy az 1sten, császár, paraszt. Ez az, amire Örkeny írói nagyságának igazán nincs szüksége.

NÁDRA VALÉRIA